

La batalla de Tetuan

Fortuny

De la trinxera
al museu

Dossier de premsa

Parc de Montjuïc
Barcelona

Patrocina

La batalla de Tetuan de Fortuny

De la trinxera al museu

Del 19 d'abril al 15 de setembre de 2013

Organització i producció

Museu Nacional d'Art de Catalunya

Comissaris

Jordi À. Carbonell, professor de la Universitat Rovira i Virgili
Francesc M. Quílez, conservador en cap del Gabinet de Dibuixos i Gravats del Museu Nacional d'Art de Catalunya

***La batalla de Tetuan*, el quadre nascut fa 150 anys en el fragor d'una trinxera, és una de les grans creacions de la pintura del segle XIX.**

El Museu Nacional d'Art de Catalunya explora, en aquesta exposició, la dimensió artística, documental i també sentimental d'una obra que Marià Fortuny va deixar inacabada i que desperta una enorme fascinació, tant entre els especialistes com entre el gran públic.

A les sales de la col·lecció, al voltant del gran quadre (9,72 x 3 m) pintat per Fortuny entre 1863 i 1865 al seu taller de Roma, l'exposició aplega dibuixos, aquarel·les, estampes, pintures i diferent material documental; en total més de 130 obres que expliquen el procés de creació, el context històric i les principals fites biogràfiques de *La batalla de Tetuan*, una de les pintures més emblemàtiques del Museu Nacional d'Art de Catalunya.

L'exposició, que treu a la llum el ric fons d'obra sobre paper de Fortuny que conserva el museu, ha comportat un exhaustiu treball d'investigació. Amb ocasió d'aquesta mostra s'ha pogut revisar de manera sistemàtica el catàleg dels dibuixos pertanyents a la sèrie de la guerra. També s'ha pogut completar la localització dels indrets representats per Fortuny i ajustar, amb més exactitud, les datacions de moltes de les seves composicions.

Per primer cop, el Museu Nacional posa a l'abast dels visitants tots els instruments d'interpretació i anàlisi necessaris per entendre la riquesa i complexitat d'aquesta gran composició.

Amb aquesta mostra el Museu Nacional d'Art de Catalunya inicia una línia d'exposicions monogràfiques que, en el marc de les sales de la col·lecció, en dirigeix l'atenció en un obra o un aspecte singular.

La mostra, com es farà amb les següents d'aquesta nova sèrie d'exposicions que inaugura *La batalla de Tetuan de Fortuny. De la trinxera al museu*, va acompanyada d'una publicació monogràfica, que serà el primer llibre de la col·lecció Context.

La batalla de Tetuan de Fortuny. De la trinxera al museu explica el procés de creació de l'obra i el context històric en el qual neix i es desenvolupa la idea artística de Fortuny, coincidint amb el seu primer viatge al Marroc el 1860, en rebre l'encàrrec de la Diputació de Barcelona de plasmar en una sèrie de pintures d'història els fets més destacables de la guerra hispanomarroquina en la qual participava un batalló de voluntaris catalans, que lluitaven al costat del general Prim.

Entre les obres que s'exposen, destaca una selecció important dels dibuixos preparatoris i els apunts del natural, en molts dels quals es percep l'interès del pintor pel paisatge i l'arquitectura africans i, sobretot, per la vida quotidiana i els costums dels seus habitants. Fortuny dibuixa

Marià Fortuny. Paisatge marroquí (estudi per a *La batalla de Tetuan*), cap a 1860-1862.
Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona

els carrers, els edificis més significatius i les defenses de la ciutat. També fa estudis dels tipus humans més característics i incorpora els espanyols en les escenes de la vida quotidiana. Dibuixa soldats fent guàrdia, comprant, parlant o fent la migdiada. Els apunts més acurats són els retrats dels militars de graduació, ja que alguns d'ells havien de protagonitzar les pintures encomanades. També s'interessa per l'aspecte del campament, i fa nombrosos estudis dels uniformes, les armes, les muntures i, en definitiva, de tot allò que li podia servir per construir els quadres posteriors.

L'exposició dedica un espai a *La batalla de Wad-Ras*, de la qual es conserven importants realitzacions pictòriques i gràfiques a Reus, al Museo Nacional del Prado i a la Fundación Rodríguez Acosta de Granada. Aquest àmbit és d'una gran rellevància, ja que mostra la quasi totalitat dels estudis i treballs preparatoris de l'obra, amb la inclusió de la composició que, provinent de Granada, el públic barceloní no ha pogut contemplar des de l'any 1940.

La mostra també dedica un àmbit a Salvador Dalí, autor d'una versió de *La batalla de Tetuan*, de grans dimensions, que va ser exhibida, al costat de la pintura homònima de Fortuny, en

una exposició que va tenir lloc al Saló del Tinell l'any 1962. El record d'aquest esdeveniment cultural i de l'admiració de Dalí envers l'obra de Fortuny és evocat amb un grup de fotografies del treball dalinià, de l'acte d'inauguració i d'alguns dels dibuixos preparatoris del pintor empordanès. El conjunt permet veure la influència que l'obra de Fortuny va exercir sobre el mestre del surrealisme.

El sentiment d'admiració de Dalí vers Fortuny es posa també de manifest en la presència de dues obres de Fortuny, que pertanyen a la col·lecció de la Fundació Gala-Salvador Dalí i que van formar part de la col·lecció personal del pintor empordanès. En concret, una d'elles, *El tribunal de l'Alhambra*, va ser presentada per primer cop al públic amb motiu de la mostra celebrada a Barcelona l'any 1962.

El context històric

Per tal de situar el visitant en el context de la guerra hispanomarroquina, la fotografia de l'època adquireix protagonisme. Les imatges dels generals de l'exèrcit expedicionari, fetes en el moment de l'esclat del conflicte, ens acosten a aquella realitat. A més, a tall d'anècdota, es presenta una selecció de retrats (cartes de visita) d'alguns oficials i també de voluntaris catalans. Finalment, aquest àmbit es complementa amb diverses fotografies d'Enrique Facio, que s'exposen per primera vegada a Catalunya, i alguns dibuixos i aquarel·les de Fortuny, que presenten la vida de la ciutat de Tetuan i el paisatge dels voltants.

Marià Fortuny. *Campamento de Aleber Alvi Udda en la cañada cerca de Samsa*, 1860. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona

Biografia d'una obra

La mostra aborda l'objecte pictòric com a element patrimonial d'un gran valor que ha viscut tot un seguit d'aventures i desventures, des de la seva arribada a Barcelona l'any 1875, quan va ser adquirida per la Diputació, fins al seu darrer trasllat l'any 2004, que s'instal·là a Montjuïc per formar part de la col·lecció permanent del Museu Nacional.

Es reconstrueix el relat de les vicissituds per les quals ha passat la pintura, la seva fortuna crítica i expositiva, els diferents emplaçaments, els trasllats fets en condicions precàries o els diferents processos d'intervenció als quals ha estat sotmesa. La mostra permet reconstruir la crònica gràfica de la vida de l'obra pictòrica, amb una selecció de fotografies i un recurs audiovisual que permetrà fer un recorregut per alguna de les principals fites biogràfiques.

El gran quadre

En el moment de la seva creació (1863-1865), *La batalla de Tetuan* fou una pintura d'història gens fidel a les estructures i normes del gènere. Una obra singular i controvertida que, pel seu autor, es va convertir en un repte no assolit, en un desencís. Avui, el quadre està considerat com una de les produccions més emblemàtiques de Marià Fortuny (Reus, 1838 – Roma, 1874), i també és una de les obres més admirades de la col·lecció del Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Marià Fortuny. *Vista de Tetuan*, 1860. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona

Fortuny arriba a Tetuan el 12 de febrer de 1860, 8 dies després de la batalla. Els quasi dos centenars de dibuixos a llapis i les nombroses aquarel·les que va fer al Marroc durant els primers mesos de 1860 constitueixen una autèntica crònica dels esdeveniments i són, a més, el testimoni d'una experiència vital que condicionà de per vida la sensibilitat i la imaginació de l'artista.

Tetuan li va descobrir el món islàmic a Fortuny i el portà al conreu de la pintura de gènere orientalista. Com li succeí a altres artistes, com ara Eugène Delacroix (1798-1863) o Eugène Fromentin (1820-1876), la llum meridional afectà el seu estil, que guanyà colors més lluminosos, vigor i expressivitat.

A partir d'un ingent corpus d'apunts, estudis i esbossos, Fortuny va treballar en *La batalla de Tetuan* entre els anys 1863 i 1865 a Roma. El quadre fou el resultat d'un llarg procés creatiu que combinava l'experiència directa amb els formulismes de taller i el desig d'aconseguir una interpretació innovadora del tema.

L'artista va plantejar una visió panoràmica del combat i va disposar els personatges principals a la part central de la tela, formant el vèrtex superior d'un triangle, a partir del qual es despleguen, com un ventall, diversos grups de figures distribuïts pel primer terme, que presenten diverses anècdotes. Les més properes a l'espectador detallen la desfeta absoluta de l'enemic.

Marià Fortuny. *Zauia (cenobi religiós) Nasiria de Sidi Bennacer al carrer Ahfir de Tetuan*, 1860. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona

Marià Fortuny. *Marroquí ferit* (estudi per a *La batalla de Tetuan*), cap a 1863-1864. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona

Marià Fortuny. *Nuestra casa en Tetuán*, 1860. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona

L'ambient d'intensa lluminositat reproduceix amb fidelitat l'atmosfera del nord d'Àfrica. L'execució desimbolta i expressiva, basada en la taca cromàtica, fa que en algunes parts l'aparença del quadre sigui d'una impactant modernitat. Malgrat no estar acabada, la pintura posseeix fragments magistrals, que apunten cap a les obres luministes de la darrera etapa creativa de l'artista.

La resolució de *La batalla de Tetuan* amoïnava Fortuny i quan s'hi referia l'anomenava despectivament *el gran quadre*. Els seus interessos eren llunyans a la gran pintura d'història i quan deixa de cobrar la pensió de la Diputació n'abandona l'execució. El quadre va quedar sense acabar, penjat al seu estudi de Roma. Poc temps després de la seva mort, l'any 1875, la Diputació l'adquirí a la vídua per 50.000 pessetes i es penjà al Saló de Sessions.

Tot i ser una obra sense finir i haver estat un veritable patiment per a Fortuny, s'ha de considerar *La batalla de Tetuan* com una de les seves creacions més importants i una de les composicions d'història més interessants i significatives de la pintura de la segona meitat del segle XIX.

Textos de sala

Àmbit 1 / Presentació

La batalla de Tetuan de Fortuny. De la trinxera al museu

La batalla de Tetuan ocupa un lloc important en la memòria i en l'imaginari col·lectiu de moltes generacions de catalans. Envoltada d'un aura de veneració romàntica ha esdevingut una icona popular de la nostra cultura. La fascinació que ha exercit, i segueix exercint, des de la seva arribada a Barcelona l'any 1875, l'han convertit en una de les creacions artístiques més apreciades del nostre passat recent. En el seu moment fou una pintura d'història poc ortodoxa i controvertida, gens fidel a les estructures del gènere, cosa que la feia singular i extraordinària. Tot i això, és una obra sense finir, que provocà el desencís del seu autor en esdevenir un repte no assolit. Transcorreguts més de 150 anys d'ençà de la seva execució, el gran quadre ha sabut resistir el pas del temps i ningú no dubta a considerar-lo una de les grans creacions de la pintura del segle XIX. L'exposició vol retre homenatge a les persones que amb la seva iniciativa van fer possible que una obra nascuda en el fragor d'una trinxera, acabés enriquint el nostre patrimoni públic.

Moliné y Albareda. *Marià Fortuny vestit de sarraí*, cap a 1870. Institut Municipal de Museus de Reus

De l'atelier al museu. El viatge patrimonial

Després de ser adquirida per la Diputació de Barcelona als hereus de l'artista l'any 1875, *La batalla de Tetuan* abandonava la seva ubicació, al taller de Fortuny, a Roma, per iniciar un llarg viatge que va culminar, el 2004, amb la instal·lació de la pintura a les sales de la Col·lecció d'Art Modern del Museu Nacional d'Art de Catalunya. El relat d'aquesta aventura conforma un dels episodis més singulars de la història del patrimoni català. El recorregut inclou un gran nombre de vicissituds, adversitats, decisions arriscades, trasllats en condicions precàries, amb limitats recursos humans i econòmics, i restauracions fetes amb una alta dosi de voluntarisme. Tot aquest cúmul de peripècies, ocorregudes en el decurs de gairebé un segle i mig, dibuixa un itinerari molt ric en esdeveniments, però, tanmateix, indicatiu de l'absència, durant un llarg període, d'una política patrimonial capaç de valorar el mèrit atresorat per una de les realitzacions més emblemàtiques del pintor de Reus.

Marià Fortuny. *Cafè marroquí*, 1860. Museu Nacional d'Art de Catalunya

Àmbit 2 / «A l'Àfrica minyons»

La guerra hispanomarroquina del 1859-1860 ha estat un dels episodis de l'Espanya vuitcentista més singulars i un dels que gaudí de més ressò popular. A la darrerria de la dècada de 1850, uns atacs intranscendents dels berbers d'Anyera a les defenses de Ceuta foren aprofitats pel govern de la Unió Liberal, presidit pel general Leopoldo O'Donnell (1809-1867), per iniciar les hostilitats amb l'imperi magribí. El resultat material de la contesa fou migrat, i tot quedà com

Adolf Mas. *Preparatiu per al reentelatge de La batalla de Tetuan a la seu de la Diputació de Barcelona (actual Palau de la Generalitat), 1914.* Institut Amatller d'Art Hispànic

una operació d'imatge de cara a Europa i com una efímera cortina de fum davant els greus problemes interns. L'aspecte propagandístic de la guerra comportà que cronistes, literats i artistes es convertissin en apologistes de la parafernàlia militar. Contagiada pel fervor patriòtic, la Diputació de Barcelona envià Fortuny a l'escenari de la guerra per tal d'immortalitzar pictòricament els fets més destacables d'aquesta aventura bèl·lica, en la qual participava un batalló de voluntaris a les ordres del general Prim sufragat per aquesta institució barcelonina.

Àmbit 3 / El gran quadre

La batalla de Tetuan o de *l'Expugnació del campament de Mulay Ahmed, el dia 4 de febrer de 1860* presenta, amb amplitud panoràmica, l'assalt del campament marroquí per les tropes espanyoles, amb els generals i els voluntaris catalans al capdavant. Fortuny la va pintar entre els anys 1863 i 1865, a partir d'un ingent corpus d'apunts, estudis i esbossos fets amb diverses tècniques. Des del punt de vista cronològic, els treballs de preparació vénen encapçalats pels dibuixos, les aquarel·les i aiguades fetes a Tetuan durant la guerra, els primers mesos de 1860. La tardor de 1862, arran de la segona estada al Marroc, s'afegiren alguns estudis paisatgístics dels escenaris de les batalles fets amb llapis, aquarel·la i a l'oli. Els mateixos anys i fins pràcticament el 1865, al taller de Roma, va dibuixar els estudis de models abillats amb els vestits i les armes que l'artista portà de les seves estades a l'altra banda de l'Estret de Gibraltar. Així mateix, entre els anys 1861 i 1863, pintà almenys dos esbossos a l'oli, un dels quals fou exposat a la Diputació els primers mesos de 1862.

Àmbit 4 / La batalla de Wad-Ras

La batalla de Wad-Ras, succeïda el 23 de març de 1860, va ser el darrer i definitiu enfrontament de la contesa. Per aquesta raó, Fortuny li dedica diversos dibuixos i en feu un parell de versions a l'oli, que ben segur havien de ser preparatòries d'una pintura de dimensions més grans que no arribà a pintar. L'artista, que presencià la batalla, va escollir per representar-la el moment decisiu de la intervenció dels

Marià Fortuny. *Estudi per a La batalla de Wad-Ras, cap a 1860-1861.* Institut Municipal de Museus de Reus

voluntaris catalans, que el general Joan Prim va relatar en una carta a Víctor Balaguer (1824-1901) pocs dies més tard: «Los catalanes se batieron como tigres –cargados por la caballería mora en vez de formar la masa, pues el cuadro no lo conocen mas que de vista, se lanzaron contra la multitud de caballos y

muriendo y matando hicieron retroceder á los moros espantados de pelear con gente tan bravía, de 257 que entraron en combate 7 oficiales y 111 hombres muertos o heridos. Brava gente es la de mi tierra.» A la representació pictòrica de l'episodi, Fortuny expressà de forma magistral la violència de la lluita cos a cos amb la factura àgil i expressiva que distingia el seu estil.

Àmbit 5 / La batalla espiritual de Salvador Dalí

L'any 1962, la vida barcelonina es va veure sacsejada per una proposta expositiva agosarada de Salvador Dalí (1904-1989). El geni empordanès va agitar l'esmoreït ambient cultural de la ciutat fent una versió lliure de *La batalla de Tetuan* de Fortuny. A més de les dues batalles, mostrades amb la intenció de suggerir un diàleg metafòric, l'exposició, celebrada al Saló del Tinell, va reunir altres realitzacions dels dos creadors i va assolir un gran èxit d'assistència de públic. Al llarg del mes que va romandre oberta, per l'espai expositiu van desfilars unes 40.000 persones. Amb aquesta iniciativa, Dalí va contribuir a la difusió internacional de l'obra de Fortuny, en considerar-lo un pintor de característiques canòniques. Actualment, després de ser venuda a Nova York l'any 1987, la pintura de Dalí es pot veure al Morohashi Museum of Modern Art de Fukushima (Japó).

Família Pérez de Rozas. *La batalla de Tetuan* de Salvador Dalí a l'exposició Fortuny, Dalí y sus batallas de Tetuán, Saló del Tinell, Barcelona, 15 d'octubre de 1962. Arxiu fotogràfic de Barcelona

Llista d'obres

Àmbit 0

Espingarda

Segle XIX

Metall i fusta

Institut Municipal de Museus de Reus

Sabre

Segle XIX

Metall, os, cuir, teixit

Institut Municipal de Museus de Reus

Espingarda

Segle XIX

Metall, fusta i sílex

Institut Municipal de Museus de Reus

Binocles de campanya del general Joan Prim

Segle XIX

Metall, nacre i vidre

Institut Municipal de Museus de Reus

Cartera de campanya del general Joan Prim

Segle XIX

Teixit, pell i metall

Institut Municipal de Museus de Reus

Ros del general Joan Prim

Segle XIX

Teixit, pell i metall

Institut Municipal de Museus de Reus

Pérez de Rozas

Retorn de La batalla de Tetuan al Museu d'Art Modern, Barcelona

27 de març de 1957

Gelatina de plata sobre paper

Arxiu Fotogràfic de Barcelona

Pérez de Rozas

Retorn de La batalla de Tetuan al Museu d'Art Modern, Barcelona

27 de març de 1957

Gelatina de plata sobre paper

Arxiu Fotogràfic de Barcelona

Mas Ginestà, Adolf

Preparatiu per al reentelatge de La batalla de Tetuan a la seu de la

Diputació de Barcelona (actual Palau de la Generalitat)

1914

Gelatina de plata sobre paper

Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona

Mas Ginestà, Adolf

Preparatiu per al reentelatge de La batalla de Tetuan a la seu de la

Diputació de Barcelona (actual Palau de la

Generalitat)

1914

Gelatina de plata sobre paper

Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona

Mas Ginestà, Adolf

Preparatiu per al reentelatge de La batalla de Tetuan a la seu de la

Diputació de Barcelona (actual Palau de la

Generalitat)

1914

Gelatina de plata sobre paper

Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona

Mas Ginestà, Adolf

Preparatiu per al reentelatge de La batalla de Tetuan a la seu de la

Diputació de Barcelona (actual Palau de la

Generalitat)

1914

Gelatina de plata sobre paper

Institut Amatller d'Art Hispànic, Barcelona

Anònim

Ramon Vergés, Joan Bolet i Joaquim Pradell

intervenint en La batalla de Tetuan al Museu d'Art Modern, Barcelona

19 de maig de 1969

Gelatina de plata sobre paper

Arxiu Fotogràfic de Barcelona

Anònim

Ramon Vergés, Joan Bolet i Joaquim Pradell

intervenint en La batalla de Tetuan al Museu d'Art Modern, Barcelona

19 de maig de 1969

Gelatina de plata sobre paper

de Tetuan al Museu d'Art Modern, Barcelona

19 de maig de 1969

Gelatina de plata sobre paper

Col·lecció particular

Branguli

Vista de la sala

Fortuny al Museu d'Art Contemporani del Palau de Belles Arts, Barcelona

Cap a 1925

Gelatina de plata sobre paper

Arxiu Nacional de Catalunya, Sant Cugat del Vallès

Anònim

Sala de l'exposició El Arte en España al Palau Nacional, Barcelona

1929 (tiratge cap a 1950-1960)

Fotografia

MNAC, Barcelona

Anònim

Sala de l'exposició El Arte en España amb el

modellino de La batalla de Tetuan dividit en tres parts

1929 (tiratge cap a 1950-1960)

Fotografia

MNAC, Barcelona

Àmbit 1

Moliné y Albareda.

Barcelona

Marià Fortuny vestit de sarraí

Cap a 1870

Fotografia

Institut Municipal de Museus de Reus

Moliné y Albareda.

Marià Fortuny vestit de sarraí

Fotografia

Institut Municipal de Museus de Reus

Pérez de Castro, Pedro

Cuaranta, J. Capetillo, F.

Mapas de Marruecos

(Atlas de la guerra de África, II)

1860

Litografia sobre paper

MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Puerto de Málaga. Restos del vapor Génova

1860

Llapis grafit sobre paper

MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Nuestra tienda de campaña

1860

Tinta i aquarel·la sobre paper

Institut Municipal de Museus de Reus

Fortuny Marsal, Marià

Nuestra casa en Tetuán

1860

Aquarel·la i guaix sobre paper

acolorit

MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Interior de la casa en donde pasamos los

primeros días en Tetuán

Cap a 1860

Aquarel·la sobre paper

MNAC, Barcelona

Godos, R.

Cuaranta, J.

Plano de Tetuán en 1860

(Atlas de la guerra de África, VIII)

1860

Litografia sobre paper

MNAC, Barcelona

Donon, Julio

Vallejo Galeazo, José

Velasco, Juan de

Tetuán (Atlas de la guerra de África, 8)

1860

Litografia sobre paper

MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Tetuán desde el camino de la Aduana

1860

Llapis grafit sobre paper

MNAC, Barcelona

Facio Fialo, Enrique

Vista general de Tetuán

1860

Albúmina

Patrimonio Nacional, Madrid

Vallejo Galeazo, José Donon, Julio Velasco, Juan de
Interior de Tetuán (Atlas de la guerra de África, 9)
1860
Litografia sobre paper
MNAC, Barcelona

Facio Fialo, Enrique
Vista panorámica de Tetuán
1860
Albúmina
Patrimonio Nacional,
Madrid

Facio Fialo, Enrique
Plaza de España en Tetuán
1860
Albúmina (positiu estereoscòpic)
Patrimonio Nacional,
Madrid

Fortuny Marsal, Marià
Vista de Tetuan
1860
Aquarel·la i guaix sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Tetuán vista desde la altura de Benigomar
1860
Aquarel·la sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Incendio de la aldea de Benigomar
Cap a 1860
Llapis grafit sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Cafè marroquí
1860
Llapis grafit i guaix sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
La migdiada
1860
Llapis grafit sobre paper
MNAC, Barcelona

Facio Fialo, Enrique
Clara Hebrea
1860
Albúmina
Patrimonio Nacional,
Madrid

Facio Fialo, Enrique
Hebreos, Tetuán
1860
Albúmina (positiu estereoscòpic)
Patrimonio Nacional,
Madrid

Fortuny Marsal, Marià
Zauia (cenobi religiós) Nasiria de Sidi Bennacer al carrer Ahfir de Tetuan
1860
Llapis grafit sobre paper
MNAC, Barcelona

Facio Fialo, Enrique
Casa d'El-Jetif, Tetuan
1860
Albúmina (positiu estereoscòpic)
Patrimonio Nacional,
Madrid

Facio Fialo, Enrique
Misa de campaña en la plaza de España, de Tetuán
1860
Albúmina
Patrimonio Nacional,
Madrid

Facio Fialo, Enrique
Grupo de oficiales de Aragón
1860
Albúmina
Patrimonio Nacional,
Madrid

Anònim
El general Carlos de la Torre, cap de la divisió basca en la companyia de Marroc i quarter general
Cap a 1860
Albúmina
San Telmo Museoa, Sant Sebastià

Fortuny Marsal, Marià
El general Carlos de la Torre
Cap a 1860
Llapis grafit i aiguada sobre paper
Institut Municipal de Museus de Reus

Facio Fialo, Enrique
Fuerte Martín, en Tetuán
1860
Albúmina (positiu estereoscòpic)
Patrimonio Nacional,
Madrid

Facio Fialo, Enrique
Torre de cabo Negro, Tetuán
1860
Albúmina (positiu estereoscòpic)
Patrimonio Nacional,
Madrid

Anònim
Victorià Sugrañes, comandant dels voluntaris de Catalunya
Cap a 1860
Albúmina
Institut Municipal de Museus de Reus

Burés, Francisco
Victoriano Sugrañes, comandante de los voluntarios de Cataluña
Posterior a 1860
Litografia sobre paper
MNAC, Barcelona

Moliné y Albareda, Barcelona
Soldat i cantineres de la guerra d'Àfrica
1860
Albúmina
Institut Municipal de Museus de Reus

Anònim
Voluntari català ferit a la guerra d'Àfrica
1860
Albúmina
Institut Municipal de Museus de Reus

Martínez Sánchez, José
El general Joan Prim
Cap a 1860
Albúmina
Institut Municipal de Museus de Reus

Rodríguez, J.S.
El general Rafael Echagüe
Cap a 1858
Albúmina
Fundación Lázaro Galdiano, Madrid

Martínez Sánchez, José
El general José Ramón Mackenna
Cap a 1860
Albúmina
Fundación Lázaro Galdiano, Madrid

Laurent, Jean
El general Leopoldo O'Donnell
Cap a 1860
Albúmina
Fundación Lázaro Galdiano, Madrid

Laurent, Jean
El general Juan de Zabala
Cap a 1860
Albúmina
Fundación Lázaro Galdiano, Madrid

Laurent, Jean
El general Félix Alcalá-Galiano
Cap a 1858
Albúmina
Fundación Lázaro Galdiano, Madrid

Martínez Sánchez, José
El tinent coronel Eduardo Mariátegui
Cap a 1860
Albúmina
Fundación Lázaro Galdiano, Madrid

Laurent, Jean
Mulay Abbas, cap de l'exèrcit marroquí
Cap a 1860
Albúmina
Fundación Lázaro Galdiano, Madrid

Anònim
Retrato de Pedro Antonio de Alarcón
Cap a 1860
Albúmina
Ayuntamiento de Guadix. Sala Alarconiana

Disdéri, André-Adolphe-Eugène
Charles Yriarte
Cap a 1860
Albúmina
Fundación Lázaro Galdiano, Madrid

Alarcón Ariza, Pedro Antonio
Llibreta d'apunts de la guerra d'Àfrica
Cap a 1860
Fundación Lázaro Galdiano, Madrid

El Eco de Tetuán (Archivo Alarcón)
1860
Diari
Fundación Lázaro Galdiano, Madrid

Yriarte, Charles

Souvenirs du Maroc. Récits de guerre et de voyage
París, 1863
Biblioteca de Catalunya,
Barcelona

Alarcón Ariza, Pedro Antonio

Diario de un testigo de la guerra de África
Madrid, 1859
Biblioteca de Catalunya,
Barcelona

Castelar, Emilio Canalejas, Francisco de Paula

Cruzada Villaamil, Gregorio Moryla, Miguel Vallejo Galeazo, José
Crónica de la guerra de África
Madrid, 1859
Biblioteca Pública Arús,
Barcelona

Álbum de la guerra de África formado con presencia de datos oficiales y publicado por el periódico Las Novedades
Madrid, 1860
Biblioteca Pública Arús,
Barcelona

Pérez Galdós, Benito

Aïta Tettauen
Madrid, 1905
Biblioteca Pública Arús,
Barcelona

Arús Arderiu, Rossend

Entrada de los voluntarios catalanes el 3 de mayo 1860 (quadern 7)
1860
Biblioteca Pública Arús,
Barcelona

Hardman, Frederick

The Spanish Campaign in Morocco
Edimburg i Londres,
1860
Llibre
Patrimoni Nacional,
Madrid

Requena y López, José

A. S. M. la Reina Doña Isabel 2a, Trajes y Costumbres de Tetuán. Fotografías por el Oficial 1º de la Administración militar
Cap a 1860
Patrimoni Nacional,
Madrid

Sala 2

Plano de la batalla de Tetuán. El 4 de Febrero de 1860
Litografia sobre paper
Institut Cartogràfic de Catalunya, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Cases rurals marroquines
Cap a 1860
Aquarel·la i guaix sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Paisatge rocós
Cap a 1860
Aquarel·la i guaix sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Acción del día 11
1862
Llapis grafit sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Campamento de Aleber Alvi Udda en la cañada cerca de Samsa
1860
Llapis grafit sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Paisatge marroquí amb soldats espanyols
1860
Llapis conté i grafit sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Campamento de los catalanes
1860
Llapis grafit sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
La conferència de pau del 23 de febrer de 1860
1860
Llapis conté sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Campamento del segundo cuerpo
1860
Llapis grafit i llapis conté sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Episodi de les motxilles a la batalla de Castillejos
1860
Llapis i guaix sobre paper
Institut Municipal de Museus de Reus

Pomar Lladó, Josep
Al general Leopoldo O'Donnell, duc de Tetuan, per la guerra d'Àfrica
1860
Encunyació, plom
MNAC, Barcelona

Pomar Lladó, Josep
Al general Leopoldo O'Donnell, duc de Tetuan, per la guerra d'Àfrica
1860
Encunyació, plom
MNAC, Barcelona

Pomar Lladó, Josep
Al general Josep Prim, marquès de Los Castillejos, per la guerra d'Àfrica
1860
Encunyació, plom
MNAC, Barcelona

Pomar Lladó, Josep
Al general Joan Prim, marquès de Los Castillejos, per la guerra d'Àfrica
1860
Encunyació, plom
MNAC, Barcelona

Anònim
Homenatge al general Leopoldo O'Donnell, duc de Tetuan, per la guerra d'Àfrica
1860
Encunyació, bronze
MNAC, Barcelona

Anònim
Barcelona als voluntaris catalans de la guerra d'Àfrica
1860
Encunyació, plata
MNAC, Barcelona

Anònim
Barcelona als voluntaris catalans de la guerra d'Àfrica
1860
Encunyació, plata
MNAC, Barcelona

Stern, René

Medalla de distinció de la campanya d'Àfrica
1860
Encunyació, plata
MNAC, Barcelona

Stern, René
Creu de distinció de la campanya d'Àfrica
1860
Encunyació, plata
MNAC, Barcelona

Stern, René
Creu de distinció de la campanya d'Àfrica
1860
Encunyació, plata
MNAC, Barcelona

Massonnet, Francis
Victòries de la guerra d'Àfrica
1860
Encunyació, metall blanc
MNAC, Barcelona

Massonnet, Francis
Victòries de la guerra d'Àfrica
1860
Encunyació, metall blanc
MNAC, Barcelona

Sala 3

Fortuny Marsal, Marià
La batalla de Tetuan
Roma, 1863-1865
Oli sobre tela
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Marroquí ferit (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1863-1864
Llapis conte i mina blanca sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià
Marroquins ferits (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1863 - 1864
Llapis grafit i mina blanca Col·lecció particular

Fortuny Marsal, Marià
Guerrer marroquí (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1863-1864
Llapis grafit sobre paper
Institut Municipal de Museus de Reus

Fortuny Marsal, Marià

Estudi de marroquins
Cap a 1860-1862
Llapis conté i mina blanca
sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Soldats espanyols (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1863-1864
Llapis conté i mina blanca
sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Guerrers marroquins (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1863-1864
Llapis conté i mina blanca
sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Marroquí ferit (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1863-1864
Llapis conté i mina blanca
sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Marroquí ferit (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1863-1864
Llapis conté i mina blanca
sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Marroquí assegut (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1863-1864
Llapis conté i mina blanca
sobre paper acolorit
Propietat privada

Fortuny Marsal, Marià

Mohazni (soldat reial) i figura ajaguda (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1863-1864
Llapis grafit i mina blanca
sobre paper
Col·lecció particular

Fortuny Marsal, Marià

Mohazni (soldat reial) disparant (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1863-1864
Llapis conté i mina blanca
sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Badia de Martil o de Tetuan (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1860-1862
Llapis grafit sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Paisatge marroquí (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1860
Aquarel·la sobre paper
MNAC, Barcelona

Facio Fialo, Enrique

Trinchera tomada a los moros el 4 de febrero, en Tetuán
1860
Albúmina
Patrimonio Nacional, Madrid

Fortuny Marsal, Marià

Paisatge marroquí (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1860-1862
Aquarel·la sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Paisatge marroquí (estudi per a La batalla de Tetuan)
Cap a 1860-1862
Aquarel·la sobre paper acolorit
MNAC, Barcelona

Sala 4

Fortuny Marsal, Marià

Campo de batalla (estudi per a La batalla de Wad-Ras)
Cap a 1860
Llapis grafit sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Plan para la colocación de tropas en la batalla de Guárdolas (estudi per a La batalla de Wad-Ras)
1860
Llapis grafit i aiguada
sobre paper
Institut Municipal de Museus de Reus

Fortuny Marsal, Marià

Estudi compositiu per a La batalla de Wad-Ras
Cap a 1860-1861
Llapis grafit i tinta a la ploma sobre paper
Institut Municipal de Museus de Reus

Fortuny Marsal, Marià

La batalla de Wad-Ras
Cap a 1860-1861
Oli sobre paper sobre tela
Museo Nacional del Prado, Madrid

Fortuny Marsal, Marià

La batalla de Wad-Ras
1861
Oli sobre tela
Fundación Rodríguez-Acosta. Instituto Gómez Moreno, Granada

Fortuny Marsal, Marià

Voluntarios catalanes (estudi per a La batalla de Wad-Ras)
1860
Llapis grafit sobre paper
MNAC, Barcelona

Sala 5

Dalí Domènech, Salvador

Fortuny, Dalí y sus batallas de Tetuán
1962
Tinta sobre paper
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Anònim

Exposición Dalí. Homenaje a Fortuny
1962
Impressió en òfset sobre paper
MNAC, Barcelona

Dalí Domènech, Salvador

Estudi per a La batalla de Tetuan
Cap a 1961
Llapis grafit i tinta a la ploma sobre paper
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Dalí Domènech, Salvador

Estudi per a La batalla de Tetuan
1962
Oli sobre fusta
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Fortuny Marsal, Marià

El tribunal de l'Alhambra
1871
Oli sobre tela
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Fortuny Marsal, Marià

El tribunal de l'Alhambra
2 de gener de 1872
Tinta a la ploma sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

El tribunal de l'Alhambra
2 de gener de 1872
Tinta a la ploma sobre paper
MNAC, Barcelona

Fortuny Marsal, Marià

Estudi per a catifa de Las Alpujarras
Cap a 1868-1872
Oli sobre fusta
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Casals, Melitó

Salvador Dalí pintant La batalla de Tetuán
Cap a 1962 (tiratge del 2013)
Fotografia, còpia actual
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Casals, Melitó

Salvador Dalí davant La batalla de Tetuan
Cap a 1962 (tiratge del 2013)
Fotografia, còpia actual
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Casals, Melitó

Salvador Dalí pintant La batalla de Tetuan
Cap a 1962 (tiratge del 2013)
Fotografia, còpia actual
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Casals, Melitó

Salvador Dalí pintant La batalla de Tetuan
Cap a 1962 (tiratge del 2013)
Fotografia, còpia actual
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Casals, Melitó

Salvador Dalí davant La batalla de Tetuan
Cap a 1962
Gelatina de plata sobre paper
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Anònim

Vista de l'exposició Fortuny, Dalí y sus batallas de Tetuán, saló del Tinell, Barcelona
Octubre de 1962
Gelatina de plata sobre paper
Arxiu Fotogràfic de Barcelona

Pérez de Rozas

La batalla de Tetuan de Salvador Dalí a l'exposició Fortuny, Dalí y sus batallas de Tetuán, saló del Tinell, Barcelona
15 d'octubre de 1962
Gelatina de plata sobre paper
Arxiu Fotogràfic de Barcelona

Anònim

Gala, l'alcalde de Barcelona Josep Maria Porcioles i Salvador Dalí durant la inauguració de l'exposició Fortuny, Dalí y sus batallas de Tetuán, saló del Tinell, Barcelona
15 d'octubre de 1962
Gelatina de plata sobre paper
Arxiu Fotogràfic de Barcelona

Dalí Domènech, Salvador

Mi homenaje a Fortuny es una batalla espiritual
Cap a 1962
Tinta sobre paper
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Dalí Domènech, Salvador

Fortuny sí! Dalí no!
Cap a 1962
Tinta sobre paper
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Dalí Domènech, Salvador

Fortuny, Dalí i sus batallas de Tetuan
Cap a 1962
Tinta sobre paper
Fundació Gala-Salvador Dalí, Figueres

Catàleg de l'exposició Fortuny, Dalí y sus batallas de Tetuán, saló del Tinell, Barcelona
1962
MNAC, Barcelona

Activitats a l'entorn de l'exposició

Dijous 18 d'abril, 18 h

Projecció del documental *La mitad invisible de TVE* i col·loqui posterior amb Juan Carlos Ortega i els comissaris de l'exposició Francesc M. Quílez i Jordi À. Carbonell. Entrada gratuïta. Places limitades

Dijous 16 de maig i 25 de juliol, 19 h

Música andalusina. Concerts a càrrec de Gani Mirzo (Ilaüt), Neila Benbey (veu), Martin Melendez (violoncel) i Aziz Khodari (percussió)
Entrada gratuïta. Places limitades

Dijous 4 i 18 de juliol, 19 h

La música del temps de Fortuny. Concerts a càrrec de l'Esmuc
Entrada gratuïta. Places limitades

Dilluns 27 de maig

Fortuny en context. Jornada d'estudi que revisarà la figura de l'artista
Preu: 20 € (-30 % Amics del museu). Inscripcions: grups@mnac.cat

Dimarts 28 de maig (només per als assistents a la jornada d'estudi)

Visita guiada a l'exposició *Fortuny, el mite* a Reus. Coorganitza: Institut Municipal de Museus de Reus. Preu jornada + visita guiada (opcional): 30 € (-30 % Amics del museu)

Juny i juliol

A propòsit de «La batalla de Tetuan». L'obra de Fortuny i el que suggereix a Valeriano Bozal, Najat El Hachmi, Pere Gimferrer i Bru Rovira. Entrada gratuïta. Places limitades

Els últims dissabtes de mes, d'abril a agost, 17 h

Contes àrabs a càrrec de Nassira El Hadri El Yousfi. Entrada gratuïta
Inscripcions: grups@mnac.cat

Dissabtes al matí, a partir del 27 d'abril

Visites guiades gratuïtes (català i castellà). Inclou a l'entrada

Diumenges a partir del 28 d'abril, 11.30 h

Què fa un pintor enmig d'una batalla? Activitat familiar conduïda
Preu: 2 € (-30 % Amics del museu). Inscripcions: tel. 93 622 03 75 o grups@mnac.cat

Dimecres 5 de juny, 18.30 h

Taula rodona *Viatge cultural pel Marroc de Fortuny*
Entrada gratuïta. Places limitades. Coorganitza: Espai Avinyó

Dimarts 11 de juny, 17 h

Projecció del film *Arabian Nights (1942)* de John Rawlins. Col·loqui amb Octavi Martí, subdirector de la Filmoteca de Catalunya, i Jordi À. Carbonell, comissari de l'exposició. Filmoteca de Catalunya

La batalla de Tetuan de Fortuny

Autors

Jordi À. Carbonell
Francesc M. Quílez
Josep Sánchez

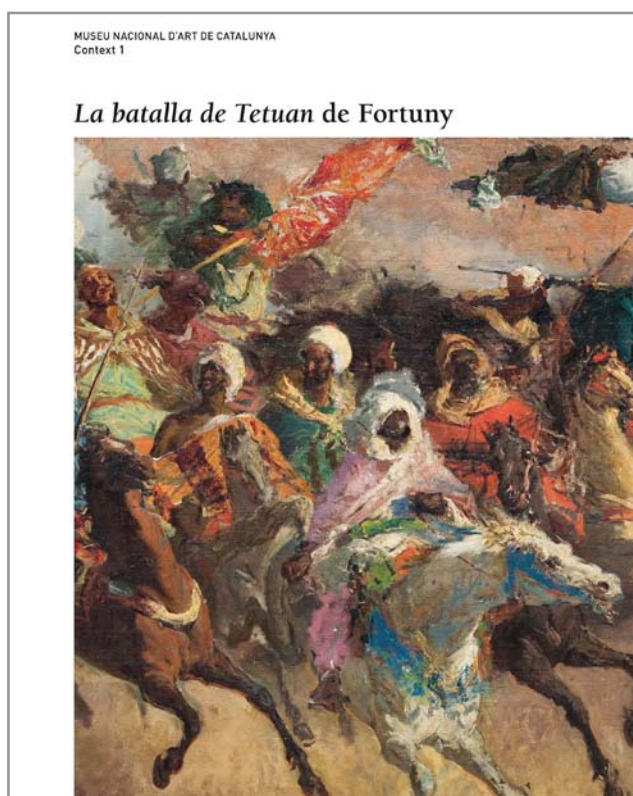
Edició

Català + anglès
Castellà + anglès

Colecció Context

Pàgines: 224

PVP 33 €

El Museu Nacional d'Art de Catalunya edita una monografia concebuda com un rigorós relat històric que tracta les circumstàncies que van determinar l'encàrrec de l'obra pictòrica, el procés de gestació, la significació historicoartística, les vicissituds patrimonials i la seva recepció crítica, inclòs l'episodi de l'any 1962 protagonitzat per Salvador Dalí. Els autors d'aquesta monografia són els comissaris de l'exposició, Jordi À. Carbonell i Francesc M. Quílez. El llibre compta també amb una anàlisi de l'historiador Josep Sánchez, que parla sobre la guerra d'Àfrica.

La batalla de Tetuan de Fortuny és el primer títol de la col·lecció **Context**, que el Museu Nacional d'Art de Catalunya vol dedicar a estudiar en profunditat determinades obres singulars de la seva col·lecció.

La batalla de Tetuan de Fortuny

De la trinxera al museu

Dates: Del 19 d'abril al 15 de setembre de 2013

Organitza: Museu Nacional d'Art de Catalunya amb el patrocini d'OHL

Comissaris: **Jordi À. Carbonell**, professor de la Universitat Rovira i Virgili
Francesc M. Quílez, conservador en cap del Gabinet de Dibuixos i Gravats del Museu Nacional d'Art de Catalunya

Entrada: 6 €

Horari: Horari d'hivern (1/10 - 30/4): de dimarts a dissabte de 10 a 18 h;
diumenges i festius de 10 a 15 h
Horari d'estiu (2/5 - 30/9): de dimarts a dissabte de 10 a 20 h;
diumenges i festius de 10 a 15 h

Lloc: Sales d'Art Modern - 1er. pis

Oficina de Premsa
Tel. 93 622 03 60
premsa@mnac.cat
www.mnac.cat